

A tervteljesítési folyamat új szemlélete

A jövő feladata olyan, jól megalapozott tervezési módszerek kidolgozása, amelyek révén meghatározható, hogy milyen termelési struktúra a legösszerűbb egy üzem vagy egy gyár esetében, mennyi a megvalósítható s egyben legcélszerűbb volumene a termelésnek. Mi következik ebből? Többnyire az, hogy a tervek lebontásakor (például egy ágazat az össztermelést üzemekre bontja le) kénytelenek vagyunk alkalmi vagy mechanicista megoldásokhoz folyamodni. Ilyenek — az egyenlő típusú vagy a szintező lebontás és az előző évi vagy az előző öt éves terv teljesítésétől függő tervezés (például 10 százalékkal növelni a termelési tervet az előző évhez viszonyítva). Olyan új szemléletmódra van szükség, amelyből nem hiányzik a rendelkezésre álló erőforrások elemzése, a véletlenek beszámítása a tervezésbe.

Nézzük meg: a tervteljesítési folyamat sztochasztikus szemlélete milyen elméleti alapozást nyújt a tervezés gyakorlatához, a véletlen beszámítása mennyiben járul hozzá a tervek megvalósításához.

A bonyolultság kihívása a gazdasági életben is jelentkezik. A gazdasági élet alapjai azok a termelési, elosztási, fogyasztási és cseretevékenységek, amelyek egy viszonylag stabil és állandó kapcsolatrendszerben gazdasági jelenségekké szerveződnek. Ez utóbbiak viszont időben és térben kiterjedve gazdasági folyamatokká duzzadnak; e folyamatokat tehát nagyfokú összetettség jellemzi. A jelenségek és folyamatok gazdasági törvényeknek vannak alárendelve.

A gazdasági törvényeket többnyire ismerjük ugyan, de nem mindig tudjuk őket ellenőrzésünk alá vonni. A gazdasági jelenségeket és folyamatokat előrehaladásukban különböző nagyságrendű és irányú, lényeges vagy nem lényeges, első- vagy másodrendű, szimultán vagy nem szimultán hatású tényezők befolyásolják. A gazdasági törvényeket ezért a statisztikai átlagot kifejező tendenciákkal szoktuk jellemezni, s sztochasztikus törvényeknek fogjuk fel őket. A gazdasági életben a szükségyszerűség és okság tehát ilyen sajátos módon nyilvánul meg.

A tényezők időben és térben eltérő nagyságúak és szerkezetűek. Mindez olyan kisebb vagy nagyobb mértékű variációkat (szórást) idéz elő a gazdasági folyamatokban, amelyek lehetetlenné teszik, hogy e kapcsolatokat, összefüggéseket funkcionálisan (függvényszerűen) értelmezzük, egyszerűen azért, mert sztochasztikus (véletlen beszámító) valószínűségi szemléletük közelebb áll a gazdasági valósághoz.

Ebből az következik, hogy a gazdasági összefüggések rendszerét népgazdasági szinten is probabilisztikus, nem funkcionális voltukban kell megfigyelnünk, elemeznünk és felhasználnunk. A népgazdaság — önszabályozó kibernetikai rendszer. Strukturális elemeit: szektorait a termelés, csere, elosztás és fogyasztás jelenségei kötik össze az újratermelés folyamatában. A rendszer bemenetei (inputs), vagyis a rendelkezésre álló anyagi és emberi eszközök olyan érdekrendszert alkotnak, amely az emberiség létének értelméből ered. A rendszer kimenetein (outputs) olyan anyagi és szellemi értékeket találunk, mint a nemzeti összvetés vagy egy meghatározott időn (egy éven) belüli társadalmi össztermék.

A közgazdász mind a bemeneteket, mind a kimeneteket egy információrendszer segítségével regisztrálja, amelynek csatornáin az információ, a mennyiségi változásokat követve, mint jelentéssel bíró jel és főként mint új tartalmak hordozója áramlik.

Mínt hogy önszabályozó kibernetikai rendszerről van szó, felvetődik a kérdés, hogy e rendszer vezérlését meg lehet-e visszacsatolás útján oldani. A döntési rendszer különböző illetékességi szintjein időközönként összevetik a rendszer kimeneteit a bemenetivel, az eredményeket az érték tett erőfeszítésekkel. Ezután az összehasonlítás eredményeinek megfelelően korrekciószerűen változtatják a bemenetek értékeit, s ezzel záródik is a feed-back hurok. A rendszer léte a rendszer finalitásának van alárendelve. Ahhoz, hogy a rendszer célja megvalósuljon, a vezérlés folyamán a rendszer specifikus döntési repertoárjába olyan döntéseket választanak, amelyekkel szabályozni lehet a bemeneteket, s így megközelíthetik a rendszer óhajtott állapotát.

Társadalmunkban a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak. Ez sajátos érdekrendszer hoz létre, s ez teszi lehetővé és szükségessé a népgazdaság tervezés útján való irányítását, melynek során a rendszer bemeneteit a tervmutató számai szabályozzák. Ez a szabályozó folyamat a társadalmak gazdasági alap-törvényére támaszkodik. A kibernetikai rendszer jövőbeli állapotának paramétereit a szükségletek és lehetőségek dinamikus egyensúlyát szem előtt tartva határozzák meg, s egyúttal kijelölik azokat a szükséges intézkedéseket, amelyekkel a rendszer vezérlését végzik.

A továbbiakban arra keresünk választ, hogyan hat ki a sztochasztikus szemléleti mód a tervezésre, illetve a tervteljesítés elemzésére. Ehhez tisztázni kell, hogyan értelmezzük a tervteljesítési folyamatot.

Az előbbieken szó esett azokról a nem lényeges vagy másodrangú tényezőkről, amelyek befolyásolják a gazdasági jelenségek és folyamatok fejlődését. Ezeket figyelembe véve állíthatjuk, hogy ha egy folyamat meghatározó tényezői egy adott szektorban vagy ágazatban ugyanabba az irányba hatnak, akkor a sajátos feltételektől függően a tervteljesítési mutatószámok az adott szektoron vagy ágazaton belül is különböznek. Lehet a meghatározó tényezők szerkezete azonos, két, ugyanabban az ágazatban termelő egység rendelkezhet ugyanazzal a munkaerő- és állóeszköz-állománnyal, mégis azt tapasztaljuk, hogy azonos termelési időszakban a két egység különböző mértékben teljesíti tervét. Mindezt a véletlen vagy nem lényeges, nem számszerűsíthető tényezők számlájára írhatjuk (ilyenek a szervezési tényezők, a nehezkesebb vagy előnyösebb beszerzés, az állóeszközök váratlan leállása). A tervteljesítés eltérő értékei népgazdasági szinten kiegyenlíthetőek, mivel e folyamat a nagy számok törvényének engedelmeskedik. De az átlag csak ritkán esik egybe 100%-os tervteljesítéssel.

Előfordulhat, hogy a tervteljesítési mutatószámok szintje konjunkturális hatások következtében nő vagy csökken. Ebben az esetben is fennállhat a kiegyenlítődés lehetősége, a nyereségek kompenzálhatják a veszteségeket népgazdasági szinten, de ágazati szinten a terv megvalósításában érzékeny eltéréseket észlelhetünk.

Eltérésekhez vezethet maga a tudományos-műszaki forradalom, bár ma már egyre ritkábban hallhatunk korszakalkotó felfedezésekről vagy arról, hogy egy találmányt azonnal és minden területen bevezetnének a gyakorlati termelésben. A népgazdaság szükségletei azonban nemegyszer megkívánják, hogy különösen a leglényegesebb, nagy stratégiai fontosságú vagy új és felkarolt ágazatokban az új technológiákat váratlanul, nem tervezett módon sajátítsák el.

Az újratermelés jelenségeinek és folyamatainak folytonosságával szemben az ember statisztikai ismeretei megszakítottak, tervidőszakhoz kötöttek, így lehetetlen a rendszer azonnali pályakorrekciója. A társadalom fejlődésének különböző periódusaiban az ember tudása korlátozott. A gazdasági életben is léteznek olyan tényezők, amelyeket vagy amelyek hatását a közgazdász még nem ismeri vagy nem uralja eléggé. Más tényezőket egyszerűen nem tud számszerűsíteni, vagy nem tudja őket ellenőrzése alá vonni. Ez ugyancsak a gazdasági folyamatok és jelenségek probablisztikus szemlélete mellett szól.

A tervező közgazdász a jövő felé fordulva él. Szüksége van olyan közgazdasági elméletre, mely felfegyverzi őt a folyamatok optimális fejlődéséhez szükséges sajátosságok ismeretével. E sajátosságok ismeretében, a szükségleteket az erőforrásokban rejlő lehetőségekhez mérve, a közgazdász az elmélet és gyakorlat elemzése alapján meghatározza egy optimális pályát leíró kibernetikai rendszer paramétereit, a tényezők és paraméterek értékének sztochasztikus transzformációja útján meghatározza a rendszer kimeneteit, ezek lesznek a terv mutatószámai.

Elméleti szinten nyilvánvaló, hogy a fogyasztás növeléséhez biztosítani kell a termelés anyagi alapját, mert csak azokat a termékeket fogyaszthatjuk el, amelyeket megtermelünk. Ugyancsak elméleti szinten kimutatható, hogy a nemzeti jövedelem növekedési üteme nagyobb kell hogy legyen, mint a társadalmi össztermék növekedésének üteme. Mikroökonómiai szinten ez azt jelenti: a munkatermelékenységnek gyorsabban kell növekednie a javadalmazási alapnál. A közgazdásznak nemcsak hogy tartania kell magát ezekhez az alapelvekhez, hanem mennyiségileg is meg kell határoznia a mutatószámok értékét és kívánatos arányukat. Így a rendszer vezérlő paramétereiből kiindulva kidolgozzák a szektorok és ágazatok tervmutatószámaikat, majd determinisztikus úton törvényszerűsítik a meghatározott értékeket, a terv megvalósítását célzó intézkedéseket hoznak, az információrendszer segítségével követik a tervteljesítés folyamatát, és ha szükségesnek mutatkozik, az állam a gazdasági szabályozás eszközeit (az árrendszert, a beruházásokat, az adókat) is felhasználja arra, hogy a rendszert az „óhajtott mederbe terelje“.

A közgazdászra a tervidőszak lejárta után még nagyobb feladatok hárulnak. A terv *vetési és teljesítési* mutatószámainak összehasonlítása, a megvalósítási szintek eltérése a 100 százaléktól jelentős elemzési lehetőségeket rejt magában. Főleg a szélső értékek realizálódásának okaira kell rávilágítani, pontosan meghatározni azokat a tényezőket, amelyek a helyzetet előidéztek, s csak ennek függvényében megítélni a kifejezett értékek valódi jelentőségét. Mert a szélső értékek éppúgy származhatnak a tervezés alkalmi vagy mechanicista jellegéből (lásd L. V. Kantorovics elméleti munkáit), mint a tervteljesítési folyamat erősen sztochasztikus jellegéből.

Kétségtelen, hogy az új tervidőszak mutatószámainak kidolgozásakor figyelembe kell venni az előző tervperiódus megvalósítási arányait, vagyis mindazokat a tényezőket, amelyek a megvalósítást segítették vagy hátráltatták. E megvalósítási arányok és az új terv mutatószámai között azonban semmiképpen sem lehet ok—okozati viszony. Az elért szintekből nem következnek sem az új terv növelésének, sem csökkentésének, sem a régi mutatószámok fenntartásának szükségessége.

Ha az 1971—1975. évi ötéves terv 4. illetve 5 évre vonatkozó (tervteljesítési) mutatószámainak előszámításából indulunk ki, megállapíthatjuk, hogy a társadalmi össztermék évi átlagos növekedési üteme százalékban (lásd a táblázatot) az első négy évben 10,9%-os lesz a tervezett 10,1%-hoz viszonyítva, illetve 1975-ig 11,5%-ot várunk. Az eltérések tehát eléggé jelentősek, s egyértelműen a terv túlteljesítésére utalnak, hiszen az össztermelés 1%-os növekedése a tervezett felett milliárdokkal ér fel.

Mutatószámok	Terv	Előszámítások		Kongresszusi programtervezet
	(1971—1975)	4 évre	5 évre	
A társadalmi össztermék évi átlagos növekedési üteme (%)	10,1	10,9	11,5	8-9
A nemzeti jövedelem évi átlagos növekedési üteme (%)	11-12	12,1	12,6	9-10
Állami beruházások (milliárd lej)	540	413	558	930-960
A munkaerő-létszám növekedése (ezer)	1000	980	1300	1500-1550
A munkatermelékenység az iparban, 1970-hez viszonyítva	42	30,7	42	38-42*

* 1975-höz viszonyítva

Ugyanebben a tervidőszakban a nemzeti jövedelem az első négy évben előzetesen 12,1%-nak számítható, illetve öt évre előzetesen 12,6%-os átlag várható a 11-12%-os tervhez viszonyítva. A két növekedési ütem összevetése egészséges gazdasági jelenséget fejez ki.

A számítások kétségkívül a tervteljesítési folyamatnak a sztochasztikus jellegére utalnak. Így a tervteljesítési mutatószámok szélső értékei (a munkatermelékenységet nem tekintve) 100%, illetve 130%. Az a tény, hogy itt nem a tervteljesítés tényleges mutatószámaival dolgoztunk, hanem csak azok előszámításaival, szintén e sztochasztikus jelleget hangsúlyozza, hiszen előszámítások révén erősen valószínű jellegűek. (Emiatt a felső határok valószínűleg csökkenni vagy emelkedni fognak.) Ezekből a számokból kiindulva a XI. kongresszus programtervezetében meghatározott tervmutatószámok, a tervteljesítés sztochasztikus jellegének megfelelően, nagyon reálisan alsó és felső határok közé vannak zárva.

A XI. kongresszus programtervezete, hazánk gazdasági és társadalmi fejlődését körvonalazva, világosan rámutat arra, hogy mind intenzív, mind extenzív úton folytatódik majd a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom anyagi alapjainak fejlesztése. Habár a társadalmi össztermelés évi 8-9%-os átlagos növekedési üteme kisebb, mint az előző ötéves tervben, abszolút értékekben ez mégis sokkal nagyobb arányú gazdasági növekedést fejez ki. A következő tervidőszakban a munkatermelékenység gyorsabban fog növekedni, mint a munkaerőállomány létszáma, ami az intenzív fejlődés egyik fontos ismérve. Az extenzív fejlődést a

beruházások kitartó növelésével érhetjük el, ami lehetővé teszi, hogy egy modern, technikailag fejlett állóeszköz-állományt bocsássunk az ágazatok rendelkezésére. Mindez annak érdekében történik, hogy biztos alapokat teremtsünk a termelés, a nemzeti jövedelem és végső soron az életszínvonal emeléséhez.

A közgazdásznak tehát tisztában kell lennie azzal, hogy a tervteljesítés mutatószámainak elég nagy lesz a szórásuk a 100%-os szint körül. Ahhoz, hogy az alsó és felső határok közötti távolságot, vagyis a variáció tágasságát csökkentjük, a terv mutatószámait nem mint abszolút értékeket határozzuk meg, hanem tudományosan megfontolt, dinamikus faktoranalízis útján bizonyos határok közé helyezzük. A tervteljesítés mutatószámainak szóródása a 100%-os szint körül — bár sérti a gazdasági fegyelem betartását — objektív tény, és csak sztochasztikus szemléletmóddal elemezhető és ellenőrizhető.

A tudományos kutatást az anyagi termelés és a társadalmi tevékenység igényeivel összhangban szervezzük meg, megfelelően fejlesztjük az alkalmazott és a távlatokat szolgáló alapkutatást. A kutatásnak a párt programjában, az ötéves tervekben és a hosszú távú prognózisokban előirányzott célkitűzések és szükségletek előtt kell haladnia, idejében elő kell segítenie e célok elérését, széles távlatokat kell nyitnia a szocialista társadalom fejlődése előtt.

A Román Kommunista Párt Programjából